

Ülevaade
Soomaa Rahvuspargi
ajaloolistest hoonetest

Koostasid:

Anne Kivi, Viljandimaa Muinsuskaitseinspektor

Hans Priks, ehitusinsener

Viljandi 1999

Köite koosseis

	lk
A. Sissejuhatus	3
B. Hoonete kirjeldused	
Tipu koolimaja	3
Sadama talu	3
Pauna talu	4
Auru talu	5
Tipu talu	5
Tammearu talu	6
Räksi endine metsavahikoht	6
Päästola talu	6
Adojaani talu	7
Karusekose metsavahikoha ait	8
Karusekose talu	8
Kuusekäära talu ait	8
Lemmjõe m/v ait	9
Oksa m/v ait	9
Oksa kõrts	9
Väike Ärna talu	9
Kurekiiva talu	10
Ülejõe talu	10
Kuusemetsa talu	10
Pärna talu	11
Kiinoja talu	11
Käära talu	11
Sandra talu	12
Murru talu	12
Oja talu	12
Raiesmiku talu	13
Allika talukoht	13
Pärnaaugu talu	14
Poriste talu	14
Rabassaare talu	14
Ait Leetvas	14
Hüpassaare	15
Lubjassaare talu	15
C. Kokkuvõte	16
D. Fotod	18

A.Sissejuhatus

Käesolev kokkuvõte on koostatud 02., 03., 09. ja 17. septembril 1999. a. toimunud väljasõitudel Soomaa Rahvuspargi eri piirkondadesse kogutud materjalidest ja vaatlustest. Kirjelduste kultuuri- ja ajaloolise osa on koostanud pr. Anne Kivi, tehnilise osa hr. Hans Priks. Fotod on tehtud fotoaparaadiga OLYMPUS AF-10 MINI, pildistas H. Priks. Fotod 140 .. 142 on pildistatud hr. Rein Välba poolt ajavahemikus 1996. a. sügis kuni 1997. a. kevad, koopiad on tehtud 1999. a. septembris

B.Vaadeldud hoonete kirjeldused

Tipu koolimaja (fotod 1..5)

Ehitatud 1932.a. Materjalina kasutatud Taki koolimaja palke, mis enne 3 aastat oodanud ehitusjärge. Hoonel 2 alumist rida ristpalkidega, ülejäänud püstpalk. Katuse katematerjaliks on eterniit. Üldseisukord välise vaatluse põhjal rahuldav. Maakivivundament valdavalt terve, kohati on tekkinud märgatavad vajumid (foto 3), mis aga hoone üldisele seisundile pole halvasti mõjunud. Remonti vajavad nurgad. Välisvooder vajaks väljavahetamist, samuti ei saa heaks pidada läänepoolses nurgas olevat metsviinapuud. Seinte remondil tuleb valmis olla alumiste raiekordade vahetamiseks. Katusekonstruktsioonid tunduvad korras olevat, väljast polnud märgata erilisi deformatsioone. Koolimaja kõrval asub maakivist kelder (foto 1), millel aastaarv 1935. Keldri esisein vajab remonti (vuugid osalt tühjad, kivid nihkunud).

Arvamus: Tipu koolimajal on ajaloolis-kultuuriline väärtus. Ehitises kajastub paikkonna ühishuvi hariduse ja külaelu arengu suhtes. Hoone vajab remonti, ent suhteliselt väikeste kulutustega on see võimalik kasutusse võtta. Katuse katematerjaliks kasutada laastu.

Sadama talu (fotod 6..8)

Sadama talust on säilinud väike elumaja ja laut-puukuur. Elamu (fotod 6 ja 7) on ristpalkehitis suhteliselt kõrgel kivisoklil. Vundamendi seisund on rahuldav, seinapalgid vajavad osaliselt vahetamist. Katusekonstruktsioonides pole vajumeid märgata. Laastukatus on asendatud eterniidiga ja aknad välja vahetatud. Laut-puukuuri (foto 8) seisund on tunduvalt halvem. Suured deformatsioonid on näha nii seintes kui

katusel, seinad on suures osas pehastunud, katusekatteks on tõrvapapp. Arvamus: Sadama talukoha hoonestust on võimalik säilitada. Remont-töid tuleb teha asjatundlikult. Laut-kuuri puhul tuleks kaaluda ka uue ehitamise võimalusi.

Pauna talu (fotod 9..14)

Pauna talu rehielamu (foto 9 ja 10) on ehitatud 1886.a. Praegune omanik Avo Roosma on suutnud hoone ja selle ümbruse korras hoida. Talu hoonestus on rajatud Halliste jõe kõrgele kaldale. Jõe mõlemal kaldal kuhjuvad kivihunnikud on märgiks kunagisest pukksillast.

Elamu on suhteliselt heas korras, seintel tuleks vahetada alumisi raiekordi. Laastukatus on asendatud eterniidiga, katusekonstruktsioonid (osalt remonditud) on terved. Rehielamu kambrites on tahutud palkseinad (foto 11) ja suureformaadilistest tellistest ahjud (foto 12). Avatäited on välja vahetatud.

Kõrvalhoonetest on kahjuks säilinud ainult maakivist võlviga kelder, mille laastukatus on täielikult sisse langenud. Kelder ise on jõdmas ohtlikku staadiumi. Maakividest laotud võlvi (foto 13) vuukidest pudeneb sideainet. Vaja oleks ehitada keldrile peale katus (esialgu või ajutine) kaitseks sadevee eest. Võiks mõelda ka lagunenenud eeskoja (foto 13) taastamisele.

Arvamus: Keldri laastukatus vajab kohest ennistamist, et hoida ära keldri häving. Rehielamu ja kelder koos avara hooldatud taluõue ning lattaiaiga on maastiku ehteks.

Pauna talus on sündinud 1861.a. Villem Reiman, mis vääriks tulevikus jäädvustamist mälestuskivi või -tahvliga (vt A. Palm "Villem Reiman", EKS, Tartu, 1937).

Auru talu (fotod 15..20)

Auru talu rehielamu on ehitatud 1896.a. Perenaiseks on vanaproua Lilli Martinson. Ristpalkhoone (fotod 15 ja 16), välisseinad laastuga üle löödud. Laastukatusele on eterniit peale pandud. Säilinud 6 ruuduga aknad. Elamu seisukord on suhteliselt halb. Katuse läbijooksude tõttu on pehatunud ülemised raiekorrad (foto 17), madala sokli tõttu on sama juhtunud ka alumiste raiekordadega. Seinte kahjustuste tõttu on tugevalt deformeerunud ka katus. Hiljem juurdeehitatud laudaosa seisund on parem.

Arvamus: Katuse- ja seinakonstruktsioonid vaja üle vaadata ja remontida. Rehielamu väärib säilitamist, ilmestab Tipu küla kultuurimaastikku.

Tipu talu (fotod 21..23)

Tipu talu vanast hoonestusest on säilinud rehielamu (1881.a.) ja ait (1910), mis kuuluvad Kalev Laanperele. Palkseinad on laastuga üle löödud. Laastukatused on asendatud eterniidiga. Elamu (fotod 21 ja 22) üldine seisukord on rahuldav, kõik nähtavad konstruktsiooniosad on terved, erilisi vajumeid pole märgata. Aida (foto 23) seisund on halvem - seintes on palju märke pehastumisest, kahjustusi võib olla ka katusekonstruktsioonides. Naabruses asub pooleliolev kiviplokkidest elamu.

Arvamus: Rehielamu ja ait on talurahvaarhitektuuri head näited. On säilinud reheahi, kambrite uksed ja aknad. Uute hoonete planeerimisel arvestada, et need ei hakkaks konkureerima vanaga.

Tammearu elamu ja ait (fotod 24..27)

Tammearu talu elumaja (foto 24) on ehitatud 1930-ndail aastail ja asub kõrgel jõekaldal. Perenaisena toimetab eakas vanaproua Linda Roostalu. Majandushoonetest on säilinud küün-laut ja ait (rist-palkehitis). Kõik hooned on laastukatused. Talukompleksi kaunistavad rippsild ja kooguga kaev. Hoonestus on kompaktne, kokkusuurutud, puudub avar taluõu.

Elamu suhteliselt heas korras. Olev laastukatus vajab lähiajal remonti (vahetamist).

Juuresoleva aida (foto 25) sokkel on pea kogu ulatuses maasse vajunud. Vajunud on ka aida katusekonstruktsioonid. Vahetamist vajavad mitmed raiekorrad, võimalikud on kahjustused ka katuse- ja laekonstruktsioonides. Endisel kujul taastamine võib osutuda suhteliselt kulukaks.

Majapidamise juures asuva rippsilla (foto 27) puidust sillakate on suures osas kahjustunud ning tuleks kogu ulatuses välja vahetada. Eraldi tuleb uurida püloonide seisukorda ning nende vundamente, samuti vantide ankurdust. Silla terasosad tuleb roostest puhastada ja katta korrosioonivastase kaitsekihiga.

Arvamus: Ümbrus vajab korrastamist, hein niitmist, sild remonti. Kuna Soomaal on säilinud vähe rippsildasid, tuleks see säilitada koos hoonestusega.

Räksi metsavahikoht (fotod 28..32)

Räksi metsavahikoht on lagunev mahajäetud hoonetekompleks, mis koosneb elumajast, küün-laudast ja vanast aidast (ümarpalk).

Elamu (foto 31) on tüüpiline 1930. aastate metsavahimaja. Katu-

sekatteks olevad eterniitplaadid on kohati pealt kadunud, mis tähendab hoonele võimalikke sadevee läbijooksusid ning niiskuskahjustuste teket.

Ait (fotod 28, 29, 30) on rajatud kivipostvundamentidele, millised on kohati vajunud. Seinapalgid on kohati oluliselt kahjustunud. Hõredaks jäänud laastukatus enam vett ei pea. Katusekonstruktsioonidel polnud olulisi kahjustusi märgata, selgust ei saanud pööningulae olukorrast. Arvamus: Taastamistööd on kulukad, kuid mitte võimatud. Korrastatud metsavahikoht täiendaks Soomaa kultuurmaastikku.

Päästola talu (fotod 33..36)

Päästola talu seisab tühjana. Hooned (elumaja - foto33, küün - foto 34, ait - foto 36 ja kuur - foto 35) moodustavad ansamblilise terviku ja on aiaga piiramata. Kompleks asub soo ja metsa piiril, mis lisab avarust ning looduslikku ilu. Kõigil hoonetel on laastukatused.

Talukompleksis olevad neli hoonet on veel rahuldavas seisus. Madala sokli tõttu vajavad vastu maad olevad konstruktsiooniosad remonti. Hoonete laastukatused on lagunemas ning seetõttu võib esineda kahjustusi ka kõrgemal. Sellele vaatamata on tegemist ühe paremini säilinud 1920..1930. aastate talu- (või metsavahi) majapidamisega, mida pole hilisemate ümber- ja juurdeehitustega muudetud.

Arvamus: Soomaale on ehitatud erinevatel aegadel, ka 20.saj. I poole arhitektuur vajab kaitset, eriti kui on tegemist ansambliga.

Adojaani talu (fotod 37..54)

Adojaani talu Riisa külas kuulub jõukate talude hulka oma avara õue ja arvukate hoonetega. Kehviktalupojal oli sageli ainult elamu koos majandusruumiga. Adojaani talu peremeheks on Aado Riis.

Rehielamu koos laudaga (foto 37) on olnud ilmselt paikkonna suuri- maid. Kahjuks on osa hoonest hävinud. Rehetuba on ehitatud kino- saaliks. Ülemise korruse 2 kambriakent on 6 ruuduga (foto 40). Esma- kordselt kohtame aknadekooi - kahel alumise korruse aknal on kaunistustega piirlaud (foto 41).

Talu vanima hoonena nimetab peremees väikest aita (foto 45), mis olnud õlgkatusega. Suur ait (foto 42) on ehitatud 1886.a. Varjatud olekus (uus pealeehitus - foto53) on ilus maakivist kelder koos piima- jahutusruumidega (fotod 49, 50). Keldril on aastaarv 1908 koos mono- grammiga "J.Riis." Praegu on kõikidel hoonetel eterniitkatused.

Talu tsentrumist eemal metsa serval asub sauniku elamu (foto 54), millele on pandud uus eterniitkatus, kuid hoone seinad-laed halvas

seisundis.

Elumaja vundament on pigem aimatav - maapiind on soklipiirist üle kasvanud. Kahjustusi on märgata peale alumise raiekorra ka mitmete ülemiste palkide juures (foto 38). Hoone akende juures on säilinud vanu piirdelaudu, aknatarvikuid. Hoonet on võimalik esialgsel kujul säilitada, kui likvideerida madalast soklist tingitud kahjustused, rajada uus vundament ning asendada pehastunud raiekorrad.

Kõrvalolev suurem ait näib välise vaatluse põhjal olevat rahuldavas seisukorras, sarnaselt elamuga on probleeme sokliga. Osades konstruktsioonides on niiskukahjustusi, mida võib põhjustada loomapidamine aidaruumides piisava ventilatsiooni puudumisel (foto 44). Katusekonstruktsioonid on korras (foto 43) ja neid on ilmselt hilisematel aegadel tugevdatud.

Sama majapidamise teine, vanem ait on sarnases seisukorras vaatamata sellele, et sokliosade on maast eelmisega võrreldes kõrgemal - kahjustusi on alumistel raiekordadel. On remonditud põrandatalasid. Antud hoone juures on eriti märgatavad erosioonikahjustused (foto 48). Katusekonstruktsioonid (foto 46) on terved.

Juuresolev kelder koos piimajahutusruumidega on hästi säilinud. Korras on ka keldrilael olev betoonist veepaak (foto 52).

Talukompleksist ca 150 m kaugusel asuv endine eluhoone on vaadatamata remonditud katusele üsna halvas seisukorras - ristpalkseinad on pea kogu ulatuses kahjustunud (foto 55), küttekolded lagunened (foto 56).

Arvamus: Adojaani talu hoonestus vajab kindlasti säilitamist, korrastamist. Talu on olnud hea planeeringu ja kohavalikuga (kõrge jõekallas). Restaureerimistööd peaks toimuma asjatundja juhendamisel.

Karusekose metsavahikoha ait (fotod 57..59)

Ait (foto 57) on rahuldavas seisukorras. Vundament hoiab küll seinad maapinnast eemal, ent siiski on alumised raiekorrad mitmest kohast tugevasti kahjustunud ning vajavad remonti. Katuse ja vahe-laekonstruktsioonid on heas korras (fotod 58, 59).

Karusekose talukoht (fotod 60..66)

Karusekose talu kõige uuemad ehitised on küün (foto 64) ja 1940-ndail valminud elumaja (foto 61), mis seisab praegu tühjana. Majandushoonetest on veel laut (foto 63) ja kuur-ait (foto 62). Jõe kaldal

seisev saun on ilmselt kõige vanem (foto 60). Talu õuele viib rippisild. Elamu on suhteliselt heas seisukorras. Ümberehitamist vajab jõepoolne tuulekoda. Põhilised kandekonstruksioonid on rahuldavas seisus. Õuel asetsevad mitmed erineva otstarbega kõrvalhooned, milliste seisund on sõltuvalt eest erinev. Halvemas seisus on sauna kõrval olev laut, mille seinakonstruksioonid on (ilmsel tulenevalt kasutusotstarbest) kahjustunud ning vundamendid vajunud. Jõe kaldal oleva sauna seinapalgid vajavad kohati vahetamist.

Arvamus: Karuskose talus on näha korrastustööde algust ja looduslikult kaunis koht väärib enam kui kokkuvajunud hooned.

Kuusekäära talu ait (fotod 67..69)

Kuusekäära talu juurde on ehitatud metsatöölise elamu koos saunaga. Talu hoonetest on olemas esinduslik häärber ja ait. Hooned on heas seisus, eterniitkatustega.

Aida maakividest vundament on kohati (keskelt märgatavamalt) vajunud. Kahjustunud on kohati ka alumised raiekorrad. Katusekonstruksioonid (foto 68) on valdavalt terved. Ära on murdunud üks sissepääsu kohal oleva räästapärliini tugikonsool (foto 69), mis on omakorda põhjustanud katusekonstruksioonide vajumise. Remonditav ja endisel kujul taastatav on ka üks ukseava, teine on kahjuks suuremaks saetud ja sellega oma esialgse kuju minetanud.

Arvamus: Kuna talus elatakse ja tegemist on uuemate hoonetega, siis esialgu säilitamisega probleeme ei teki. Ait on korraliku ehitustöö näiteks.

Lemmjõe endise metsavahikoha ait (fotod 70..71)

Lemmjõe metsavahikordon on peremeheta hoonetekompleks, kuhu kuuluvad elumaja, ait ja laut. Ait (foto 70) on tahutud palkidest viljasalvedega ehitis ja laut ümarpalkidest.

Hoone seisukord on halb. Sokkel on praktiliselt maasse kadunud, seetõttu on tugevalt kahjustunud ka seinapalgid. Katust praktiliselt pole, lagunenu on roovitus, sarikad on osaliselt veel püsti (foto 71), ent kõige järgi otsustades pole neidki enam kauaks.

Arvamus: Hoonete seisundit arvestades on taastustööd väga kulukad, kuid kunagi ei maksa määrata inimkäte loodut hävingule. Võib-olla leidub "hull", kes näeb jõeluhalt kaduvaid palkhooneid ja tahab neid elustada.

Oksa endise metsavahikoha ait (fotod 72..73)

Oksa ait-küün on küla läbiva tee ääres ja seega möödasõitja jaoks hästi vaadeldav. Korralik palkehitis (foto 72).

Hoone on rajatud maakivist postvundamendile, mis on säilinud rahuldavalt. Seintes on kohati kahjustusi, eriti märgatavalt sise ja välisseina liitekohas (foto 73). Katusekonstruktsioonid on terved, ent laastukatus on üsna hõre ja vajaks kiiret parandamist.

Arvamus: ait-küün vajab säilitamist, laastukatus tuleks taastada.

Oksa kõrts (foto 74)

Kõrtsist on säilinud vaid mantelkorsten, millel on mitmes kohas märgata kahjustusi. On raske ennustada, kaua see ilma remondi ja kaitsvate konstruktsioonideta vastu peab, ent üksikutest kohtadest algav lagunemisprotsess areneb tavaliselt progresseeruvalt.

Arvamus: kuna taliteed koos kõrtsidega on olnud iseloomulik Soomaale, siis tuleks konserveerida vundament, korsten ja hoone säilinud nurk. Ümbrus puhastada võsast ja niita hein.

Väike Ärma talu (foto 75)

Väike-Ärma talu asub Sandra külas, on lõhutud ja laastatud. Talu oma planeeringu ja palkehitistega on olnud vaatamisväärsus. Praegu on võimalik päästa rehielamu, kus on kambrite osa, rehetuba ja rehealune. Talukoha rehielamu on mitmest kohast tunduvalt ümber ehitatud ja suhteliselt heas seisus, seda ka rehealuse osas. Kõrvalhoones olev saun on välja ehitatud suhteliselt tänapäevaselt, hoone, mida võiks pidada vanaks saunaks, on lagunened. Sama halvas seisus on aidahoone, mille katus on sisse langenud ja seinad vajunud. Samas olev kelder on välise vaatluse põhjal korras (uks oli lukus).

Arvamus: tuleks leida omanik ja alustada hooldustöödega.

Kurekiiva talu (fotod 76..79)

Kurekiiva talu on üles ehitatud Eesti Vabariigi ajal. Talu peremees on Peeter Rohila, kelle huvialaks on topiste meisterdamine. Küün-elamu valmis 1935.a. ja uus elumaja 1945.a. Kõige vanem on 1913.a. ehitatud ait, mis on mujalt kohale veetud. Kõik hooned on laastukatusena.

Elamu (fotod 76, 77) on rahuldavas seisukorras. Juurdeveetud aida (foto 78) seinas on pehastunud palke. Vana küün-elamu on samuti rahuldavas seisus. Analoomiliselt aidaga vajavad mõned seinapalgid vahetamist. Laastukatus vahetamine oli parasjagu pooleli.

Arvamus: talukompleks jätab oma heakorraga ühtse, tervikliku mulje. Parandamist vajab küüni katus. Kurekiiva talu koos looma- ja linnutopistega on Soomaa külalistele vaatamisväärsuseks.

Ülejõe talu (fotod 80..85)

Ülejõe talu Tõramaa oja kaldal Tõramaa külas on mahajäetud, võssa kasvanud. Hoonetest on veel näha rehielamu (fotod 80, 86) ja lagunenu kuur. Rehielamu on vaheseinu ja lagesid ehitades oma esialgse ruumijaotuse kaotanud. Näha on veel lagunenu reheahi ja rehetoa suitsuava. Kambrite soojustamiseks on palkide vahesid täidetud saviga. Aias on matmispaik, millel mälestuskivi valge marmortahvliga : Jüri Riis 1918-1941 (apostliku-õigeusu kiriku rist)

Elumaja maakivist sokkel on kohati üsna kõrge, kohati maadligi. Välisseinad (palk) on kohati tugevalt kahjustunud. Sisemised seinad on suures osas hiljem ehitatud, varasemad palkidest siseseinad on vajunud. Rehetoa on sisse ehitatud vahelagi, millega on rehi muudetud kahekorruseliseks. Hoone mõlemil küljel olevad eeskojad on halvas seisus, neist ühe lagi on sisse langenud (foto 83). Hoones olev reheahi (fotod 81, 82) on osaliselt lagunenu (Võimalik taastada). Maja all asub madal kelder. Laastukatus on lagunenu (foto 85), katusekonstruktsioonid esmavaatlusel veel alles, ent märgatavate niiskuskahjustustega.

Arvamus: rehielamu on hävinemas, kuna laastukatus täiesti lagunenu. Pakkuda inimestele võimalust suvekodu rajamiseks.

~~Kuusemetsa talu (fotod 87..90)~~ PÄRNU (RIST) PÄRNU

Kuusemetsa talu hoonetest on säilinud rehielamu (foto 87), mis on paremas seisukorras kui eelpool vaadeldu. Hoonel on 6-ruudulised kititud aknad ja algupärased uksed. Tahutud palkidest puhasnurgaga elamu on laia voodrilauaga üle löödud. Osa laastukatusest on eterniidiga kaetud.

Maja sokkel maakividest, kohati üsna "hõre" (foto 88). Välisseinte seisund suhteliselt hea, samuti ka siseseintel. Puittaladel vahelaed on kohati vajunud, kohati niiskuskahjustustega (foto 88). Katusekonstruktsioonid on terved (foto 90), katusekate (eterniit ja laast) peab veel vihma. Rehetoa on reheahi (foto 89) on lagunemas.

Arvamus: Rehielamu on võimalik taastada. Raskemini lahendatavad on ilmselt juurdepääsuteed ja elektriliini taastamine.

Pärna talu (fotod 91..93)

Pärna talu rehielamut (foto 91) tuleb juba kirjeldada varemena. Rehealusepoolne ots on sisse langenud, ahjud lagunened ja laastukatus täiesti auklik. Hoone on olnud korralik ümarpalkehitis, kambrite osa välisseinad on laia lauaga üle löödud. Avatäited on nõukogude-aegsed. Maja sokkel üsna maasse vajunud. Hoone palkseintel suures ulatuses kahjustusi, samuti ka katusekonstruktsioonides. Katusekate mitmes kohas lausa puudub (foto 92). Ka pööningulagi kohati sisse langenud (foto 93).

Arvamus: restaureerimistööd on liiga kulukad ja ehitise originaalset osa on võimalik ainult väheses mahus säilitada. Mõeldavam oleks taastada-säilitada parmini säilinud hooneosa.

Kiinoja laut (fotod 94..96)

Kiinoja talu hoonetest on säilinud sajandivahetusel ehitatud laut (foto 94). Hoone sokkel pea kogu ulatuses maasse vajunud. Sellest tingitult on kahjustunud ka palkseinte alumised raiekorrad. Kuna hoones peetakse loomi, on sees palju sõnnikut, mis samuti ei mõju konstruktsioonidele hästi (foto 95). Ei saa välistada ka pööningulae niiskuskahjustusi (loomapidamise mõju). Katusekate (eterniit laastul) on terve, samuti on märgatavate kahjustusteta ka katusekonstruktsioonid (foto 96).

Arvamus: laut on talurahvaaritektuurile iseloomulik palkehitis. Laut asub tee ääres ja on möödakäijale hästi nähtav. Laut vajab kohest remonti.

Käära talu laut ja ait (fotod 97..102)

Käära talu peremees on Elmo Vendla. Vanadest palkehitistest on säilinud laut ja ait. Laut (foto 97) on ümarpalkidest, välisseinad lauaga üle löödud, katus eterniidist. Ait (foto 99) on tahutud palkidest ja laastukatusega. Aidal on 3 eraldi osa oma sissepääsuga. Vilja hoidmiseks on ehitatud salved. Talukompleksist veidi eemal on teine ait, mis on ära toodud Piilult (foto 101). See on eelmisest suurem ümarpalkehitis (4 ust), millel on laastukatus. Aida välisseinad on püstlauaga üle löödud.

Lauda sokkel on kohati maasse vajunud, kohati on seda remonditud (foto 98). Siiski on hoone tagasein kogu ulatuses (umbes palgi jagu) madalam kui esisein. Vajumisi on märgata ka esiseina juures.

Aida sokkel on maasse vajunud, mistõttu võib eeldada alumiste raiekordade kahjustusi, ka on hoonel tugevalt kahjustunud lõunapoolne

sein (foto 100), mis vajab peaaegu terves ulatuses väljavahetamist. Katus peab vihma, pööninguvahelagi tundub terve olevat.

Arvamus: Käära talu majandushoonete ümbrus vajab korrastamist. Palkehitised väärivad säilitamist. Lauda katusekatte väljavahetamisel kasutada laastu.

Sandra talu elumaja, hilisem kool (fotod 103..106)

Sandra talu Sandra külas oma lagunenenud häärberiga(1914.a.) on kurb meenutus kunagistest hiilgeaegadest. Elumaja (foto 103) sisemus on täielikult rüüstatud, ahjud ja aknad lõhutud. Majas on olnud vähemalt 1 valgetest kahhelkividest ahi. Ahjusid on kaunistanud karniisid. Laastukatuse peale on löödud eterniit. Katusele on vaja paigaldada harjalaud. Aastail 1946-1958 asus hoones kool.

Sokkel näis välisel vaatlusel terve. Ka hoone palkidest välisseinad suhteliselt heas korras, samuti ka siseseinad. Vaadeldavas ulatuses näis terve ka pööningulagi. Esimese korruse lagi on valdavalt terve, köögi kohal aga täielikult sisse langenud (foto 104), samas olid märgatavad ka kahjustused räästapärliinis. Katusekonstruktsioonid on valdavalt terved (foto 105). Küttekolded terves majas taastamatult lagunened, ka avatäited olid lagunened-lõhutud. Praktiliselt hävinened on ka ainus juurdepääsu võimaldav sild (foto 106).

Arvamus: Sandra talu elamu juurde puudub tee ja silla on lõhkunud suurveed. Kunagisest uhkest häärberist on vähe järele jäänud. Taastustööde maht ja maksumus kasvavad iga päevaga ning varsti võib olla lootusetult hilja.

Murru talu

Murru talu peremehe Hans Soormi valdustes on 1873.a. ehitatud rehiamu, kuid kahjuks on seda ümberehituste käigus palju muudetud. Hoonel on mitmeid kahjustunud seinapalke, madal on ka sokkel, katusekonstruktsioonid tunduvad olevat terved.

Arvamus: rehiamut algsel kujul taastada pole enam võimalik.

Oja talu (fotod 107..111)

Elamu (foto 109) vundament suhteliselt heas korras, kohati ehk liialt madal. Seinte seisukord samuti mitte kõige hullem, vahetamist vajavad alumised raiekorrad. Mõnedes kohtades on seinu kokku tõmmatud

(foto 110). Katusekatteks olev bemiit on ilmselt oma aja ära elanud. Teiste konstruktsiooniosade kohta ei saa midagi öelda, kuna hoonesse ei pääsenud.

Juuresolev laut (foto 107) on veidi halvemas seisus. Maakividest vundament on kohati lagunenu, palkseintes on rohkem kahjustusi. Katusekonstruktsioonid on terved, katus (bemiit) veel peab.

1906. a. ehitatud tahutud ristpalkidest ait on sisse langenud.

Arvamus: puuduvad talule juurdepääsuteed. Suhteliselt väikese-mahuliste tööde tegemise järel on võimalik kasutada suvekoduna.

Raiesmiku talu (fotod 112..121)

Omanuk M. Koobas. Elumaja (foto 112) vundament on terve, seinapalgid on kohati pehastunud (alumised raiekorrad). Siseseinad, vahelagi terved (foto 114). Katusekonstruktsioonid (foto 113) samuti valdavalt terved. Katus peab vett, tõrvapappi laastul ei saa aga just heaks lahenduseks pidada.

Küün (foto 115) on puitkarkassil hoone, väljast vertikaalse laudvoodriga. Voodri alumised otsad on kohati pehastunud, kande-konstruktsioon aga (ka katuse) rahuldavas korras (fotod 116,117), hoone tagaseinas on märgata ülaosa vertikaalist väljavajumist (foto 118). Katusekate on kohati üsna lagunenu. Küüni põrand on puidust, mitmes kohas pehastunud. Põrandaalused konstruktsioone polnud võimalik lähemalt uurida.

Ait-kuuri (foto 119) vundament on maassa vajunud, seintel suhteliselt suured kahjustused (foto 120). Katusekate on lagunenu, katuse-konstruktsioonid paljudes kohtades pehastunud (foto 121).

Arvamus: Talule puuduvad juurdepääsuteed. Hoonestus on kompaktne, ümbritsetud orgude ja metsaga. Remonditöödega ei tohi viivitada.

Allika talu "saun" (foto 122)

Omanik Andres Tõnisson. Vundamendiks maakivid, mis on kohati vajunud. Selle tõttu on pehastunud ka alumised raiekorrad. Osalt on need vahetatud, osalt vajavad alles vahetamist. Pinnas tuleks seinte äärest eemaldada või rajada uus ja kõrgem vundament. Avatäited ja katusekate (eterniit) on välja vahetatud. Üksikutest kohtadest vajab katus siiski kohendamist (esiseinal näha sadevee läbijooksu jäljed). Muidu maja väliselt heas seisukorras.

Arvamus: saun omab väärtust matkajate puhkekohana, kuna asub vahetult Navesti jõe kaldal.

Pärnaaugu elumaja (fotod 123..126)

Omanik Udo Liinsoo. Vundament kohati remonditud, kohati maasse kadunud (foto 124). Jõepoolsel küljel ka välja vajunud (foto 125). Hoone all asuv väike võlvkelder (foto 126) on suhteliselt heas korras. Palkidest välisseinad kohati pehastunud. Seinu kattev laudvooder pole samuti parimas korras. Katus (tõrvapapiga, osalt bemiidiga kaetud laastukatus) tundub üldiselt pidavat, hooldada tuleks neelusid, mis võivad lehti koguda ja sellega läbijooksusid tekitada.

Arvamus: hoone asub Navesti jõe maalilisel kaldal ja on matkaja jaoks pilkupüüdev oma korrastatud ümbrusega.

Poriste talu (fotod 127..133)

Omanik Piret Tiirusson. 1936. a. ehitatud elumaja (foto 127) on välise vaatluse põhjal rahuldavas seisukorras. Vajumisjärgi põhikonstruktsioonides märgata ei olnud. Peatset remonti vajab ilmselt bemiidist katus (foto 129). Juurdeehitus on veidi ära vajunud. Kuna hoonesse sisse ei saanud, on raske öelda midagi teiste konstruktsioonide kohta.

Juuresoleva sauna (foto 130) põhikonstruktsioonid tundusid samuti korras olevat, probleeme on vaid jõepoolse vundamendiosa (foto 131) ja keldriseintega (foto 132). Ka katusekonstruktsioonides võib ette tulla kahjustusi.

Sama majapidamise laut-küüni (foto 133) vundament on kohati liiga maasse jäänud. Seinä alaosas on niiskuskahjustusi. Katusekate vajab samuti väljavahetamist. Nii saun kui laut-küün on ehitatud nõukogude aastail.

Arvamus: talukompleksi ümbrus on võssa kasvanud, omanik peaks korrastama hoonete ümbruse, siis oleks see ka märksa atraktiivsem.

Rabassaare talu (foto 134)

Talus vanemaid ehitisi säilinud pole. 1938. a. valminud elumajas käib remont. Ümbrus korrastamata. Ainus pilkupüüdev objekt on üle Navesti viiv ripsild.

Arvamus: korrastatud kaldapealsete ja ümbrusega oleks sellel kohal (Halliste jõe suubumiskoht Navestisse) maalilisuselt vähe konkurente.

Ait Leetvas (fotod 135..139)

Aida vundament kohati vajunud, osad alumised raiekorrad kahjustunud. Katusekatet on parandatud (foto 138), sarikaotstel on märgata niiskumise jälgi (foto 137).

Arvamus: kogu Soomaa teedeäärne ajalooline hoonestus väärrib säilitamist. Korrastatud ümbrusega oleks neil peale ajaloolise ka väga suur esteetiline väärtus.

Hüpassaare talu elumaja (foto 140)

Hüpassaare Karjasoo külas on helilooja Mart Saare sünnikoht. Maja, kus elas ja töötas Mart Saar on ajaloomälestisena riikliku kaitse all. Elumaja maakivist vundamendis on praod. Tahutud ristpalkseinad värvitud laudvoodriga on rahuldavas seisus, samuti kande-konstruktsioonid. Laastukatus seisukord on halb. Majal on 2 eenduva sokli ja karniisiga korstnapitsi (tellistest). Vanadest hoonetest on säilinud tall-laut, millel on ristpalkseinad, laastukattega viilkatus ja betoonvundament. Tehniline seisund on halb.

Arvamus: Mart Saare sünnikodus peaks edaspidigi asuma muuseum. Vaja on teostada remonttööd: vahetada elumaja laastukatus uue vastu, paigaldada sademete äravoolurennid ja piksekaitse. Talli seinte kahjustunud palgid asendada ja peatada tõmbidega seinte väljavajumine. Teha talli vundamendi parandused.

Lubjassaare talu (fotod 141..144)

Lubjassaare talu asub Lemmakõnnu külas. Talu omanik on Linda Köhler. Lubjassaare talu kuulub ajaloomälestisena riikliku kaitse alla kui prof. J.Köleri (1826-1899) kodupaik. Võõrsil olles ei katkenud tunnustatud maalikunstniku sidemed kodu ja kodumaaga. J.Köler osales rahvuslikus liikumises ja tema osavõtul toimus 1864.a. palvekirjade aktsiooni koosolek Lubjassaares.

Taluhooned paiknevad tavapärasel koosluses ümber avara õue-rehielamu, laudad (ühel ainult vundament), mitmeruumiline ait, kelder ja uus saun (1998.a.) Rehielamule on pandud uus laastukatus 1997-98.a. Aida katus on sisse varisenud, põrandad hävinud ja seinapalgid valdavalt pehkinud. Aidas hoiti vilja ja teisi toiduaineid ning eraldi ruum oli riidekirstudele. Ait oli talu ilusaim hoone. Aidaruumides on säilinud mahukad tünnid.

Veiselaudast on säilinud ainult vundamendi alus. Väiksem laut, mis asub rehielamu esikülje vastas on maakivivundamendiga palkehitus, kaetud viilkatusega. Taluõuest kaugemale jääb palkseinte ja viilkatusega küün, mis

Talu elumaja (foto 141) seisund on rahuldav, põhikonstruktsioonid on terved. Kahjustunud konstruktsiooniosi on osaliselt juba välja vahetatud ning samasuunalised tööd jätkuvad. On paigaldatud

laastukatus (foto 142).

Talu ait (foto 144) on kokku langenud - hoonel puudub nüüdseks katus, seinad on suurel määral pehastunud ja deformeerunud. Taastamistööd on seotud suurte kulutustega.

Talu lauda (foto 143) seisund on veidi parem - vundament on valdavalt terve, katusekonstruktsioonid samuti.

Arvamus: Lubjassaare talu on hea arhitektuurinäide 19.saj. lõpu, 20.saj. alguse Põhja-Viljandimaa taluehitusest. Eriti väärtuslik on avarate kambritega rehielamu, kus säilinud mitmeid algseid arhitektuuri elemente. Talu on arvukalt heas seisundis vanaaegset töö- ja tarbevara, mis on rehetas külalistele eksponeeritud. Ennistamist vajab talu ait

C. Kokkuvõtteks

Soomaa Rahvuspark on rikkaliku kultuuripärandiga, mille säilitamine nõuab järjepidevat tööd. Piirkonda jääb 2 riikliku kaitse all olevat ajaloomälestist (Lubjassaare ja Hüpassaare) ja V.Reimani sünnikodu Paunal, mis vääriks samuti muinsuskaitse alla võtmist. Soomaal säilinud talurahva arhitektuur köidab oma lihtsuse ja looduslähedusega. Kaunistusdetalle kohtab harva, põhirõhk on vormiharmonial. Elamute ja aitade ehitamisel on enam rõhku pandud detailide töötlemisele. Tavapärastelt on taluhooned ehitatud ümber muruga kaetud avara õue. Rehielamu poolt pidi olema hea ülevaade kõigile rajatistele ja õuele. Aidad asusid tavaliselt elamu kambripoolse otsa lähedal. Saun ehitati veidi kaugemale veekogu lähedale tuleohu tõttu. Ehitusmaterjalina kasutati puitu. Vanemad taluhooned on tahumata palkidest, nurgaõnarused on raiutud kahele poole palki. Kivi kasutati keldrite ja maja vundamentide rajamisel.

Ülevaatuse ajal oli kultuurimaastik kõige paremini tajutav Tipu külas, mis on veel terviklik ja juurdepääsuteedega varustatud. Talude ajalooline hoonestus ja miljöo vajavad korrastamist ning ennistamist. Selles töös lähtuda järgmistest põhimõtetest:

1. Säilitada kõik ajaloolised ehitised olemasolevas mahus, materjalis ja teostuses ning õue planeering. Remontimisel kasutada algupäraseid materjale (palk, laast, maakivi jt.). Üksikute arhitektuuri detailide (uksed, aknad, korstnad jt.) ja nende proportsioonide muutmise rikuva stiilse terviku. Remondi käigus on võimalik hoonetele algselt võõraid materjale (tsement, raudbetoon, soojusmaterjalid jm.)

kasutada varjatud konstruktsioonides. Keerulisem on hävinud või hävimisohus olevate hoonete ennistamine. Selle töö tarbeks tulevikus on praegu vaja teha inventariseerimine, asendiplaanid.

2. Vaja on säilitada või asendada ehitiste juurde kuulunud dekoratiivdetailid (uksehinged, -käepidemed, aknahinged ja nurgikud, piirdelauad jm.)

3. Piirdeaiad ja väravad olid looduslikust materjalist, lihtsad. Seda tava tuleks järgida.

Säilinud vanemaid hooneid vaadeldes torkasid tehnilisest küljest silma teatud üksikasjad, mida võib pidada vaadeldud hoonetegrupi juures peaaegu tüüpilisteks.

1. Peaaegu kõigil hoonetel olid vundamendid rohkem või vähem vajunud. Põhjuseks ilmselt nende madal rajamissügavus ja ebapiisav toetuspind. Kõrvalhoonetel olid need sageli ka ilma mingi sideaineta, teinekord koosnes vundament vaid üksikutest kividest. Sellest tuleneb teine iseärasus

2. Peaaegu kõigil hoonetel, iseäranis kõrvalhoonetel (aidad, laudad) olid alumised raiekorrad (teinekord lausa maasse mattunutena) pehas-
tunud. Katusekonstruktsioonid (sarikad, pennid) on valdavalt terved, katusekatteks olnud laast on aga igal pool oma aja ära elanud ja vajab vahetamist-asendamist.

3. Iseloomulikuks jooneks on pea kõigi vaadeldud hoonete juures väliste konstruktsioonide nn. erosioonikahjustused - päikese, vihma ja tuule mõjul on maltspuit välja kulunud ning allesjäänud lülipuit moodustab väljaulatuvaid sooni.

Ülalpool toodud märkusi üksikute hoonete tehnilise seisundi kohta ei tohi võtta kui lõplikku eksperthinnangut nende kohta, vaid kui esialgset ja visuaalset ning ajanappusest tulenevalt ka pealiskaudset esmamuljet. Juhul, kui soovitakse mingi konkreetse hoone juures alustada renoveerimis või restaureerimistöid, tuleb tellida põhjalikud ekspert-
hinnangud ning metoodilised juhendid taastamis-remonditööde teostamiseks.

Koostöös omanikega on Soomaal veel võimalik palju originaalset talu-
rahvaarhitektuurist säilitada.

D. Fotod

- Foto 1 Tipu koolimaja - vaade otsast
Foto 2 Tipu koolimaja - vaade
Foto 3 Tipu koolimaja põhjapoolne sein
Foto 4 Tipu koolimaja - vaade lõunast
Foto 5 Tipu koolimaja kelder
- Foto 6 Sadama talu elumaja - vaade otsast
Foto 7 Sadama talu elumaja - vaade sissekäigu poolt
Foto 8 Sadama talu laut-kuur
Foto 9 Pauna talu elumaja - üldvaade
Foto 10 Pauna talu elumaja - vaade sissepääsu poolt
- Foto 11 Pauna talu elumaja sisevaade
Foto 12 Pauna talu elumaja ahi
Foto 13 Pauna talu kelder - vaade sissepääsule
Foto 14 Pauna talu kelder - maakividest võlvlagi
Foto 15 Auru talu elumaja - üldvaade
- Foto 16 Auru talu elumaja - üldvaade
Foto 17 Auru talu elumaja - deformeerunud seina ülaosa
Foto 18 Auru talu elumaja - vana aken
Foto 19 Auru talu elumaja - laudaosa sisevaade
Foto 20 Auru talu elumaja - vaade elumaja ja lauda ühendus-
 kohale
- Foto 21 Tipu talu elumaja - üldvaade
Foto 22 Tipu talu elumaja - vaade laudaosale
Foto 23 Tipu talu ait - vaade otsast
Foto 24 Tammearu talu elumaja
Foto 25 Tammearu talu elumaja
- Foto 26 Tammearu talu mesitarud
Foto 27 Rippsild Tammearu talu juures

- Foto 28 Räksi endine metsavahikoht - aida vaade
Foto 29 Räksi endine metsavahikoht - aida pööning
- Foto 30 Räksi endine metsavahikoht - aida otsavaade
- Foto 31 Räksi endine metsavahikoht - elumaja
Foto 32 Räksi endine metsavahikoht - laut-kuur
Foto 33 Päästola talu - elumaja
Foto 34 Päästola talu - küün
Foto 35 Päästola talu - kuur
- Foto 36 Päästola talu - ait
Foto 37 Adojaani talu - vaade hoovist
Foto 38 Adojaani talu - elamu välisseina detail
Foto 39 Adojaani talu - elamu otsavaade
Foto 40 Adojaani talu - elamu teise korruse aknad
- Foto 41 Adojaani talu - elamu tagavaade
Foto 42 Adojaani talu - suurema aida vaade hoovist
Foto 43 Adojaani talu - katusekonstruktsioonid samas
Foto 44 Adojaani talu - sama aida sisevaade
Foto 45 Adojaani talu - väiksema aida vaade
- Foto 46 Adojaani talu - sama aida pööning
Foto 47 Adojaani talu - sama aida sisevaade
Foto 48 Adojaani talu - sama aida hoovipoolne sein
Foto 49 Adojaani talu - keldri piimajahutusruum
Foto 50 Adojaani talu - sama
- Foto 51 Adojaani talu - keldri katusealune ruum
Foto 52 Adojaani talu - keldri lael asuv veemahuti
Foto 53 Adojaani talu - keldri vaade hoovist
Foto 54 Adojaani talu - eemaloleva elumaja vaade
Foto 55 Adojaani talu - sama sisevaade

- Foto 56 Adojaani talu - ahi samast
Foto 57 Karusekose metsavahikoha ait - vaade hoovist
Foto 58 Karusekose metsavahikoha ait - sisevaade
Foto 59 Karusekose metsavahikoha ait - katusekonstruktsioonid
Foto 60 Karusekose talu - sauna üldvaade
- Foto 61 Karusekose talu - elumaja üldvaade
Foto 62 Karusekose talu - laut-kuur
Foto 63 Karusekose talu - saun ja laut-küün
Foto 64 Karusekose talu - küün
Foto 65 Karusekose talu - laut-küüni katusekonstr.-d
- Foto 66 Karusekose talu - elumaja pööning
Foto 67 Kuusekäära metsavahikoha ait - üldvaade
Foto 68 Kuusekäära metsavahikoha ait - vaade pööningule
Foto 69 Kuusekäära metsavahikoha ait - murdunud detail esiseinas
Foto 70 Lemmjõe metsavahikoha ait - üldvaade
- Foto 71 Lemmjõe metsavahikoha ait - katusekonstruktsioonid
Foto 72 Oksa metsavahikoha ait - üldvaade
Foto 73 Oksa metsavahikoha ait - sise- ja välisseina ühenduskoht
Foto 74 Oksa kõrtsi säilinud mantelkorsten
Foto 75 Väike Ärna talu elumaja - ahi
- Foto 76 Kurekiiva talu - elumaja eestvaade
Foto 77 Kurekiiva talu - elumaja otsavaade
Foto 78 Kurekiiva talu - ait
Foto 79 Kurekiiva talu - aida katusekonstruktsioonid
Foto 80 Ülejõe talu elumaja - vaade Tõramaa oja äärest
- Foto 81 Ülejõe talu elumaja - reheahi
Foto 82 Ülejõe talu elumaja - reheahi korstnajalaga

- Foto 83 Ülejõe talu elumaja - sisselangenud laega väljaehitis
Foto 84 Ülejõe talu elumaja - rehetoa seina ülaosa
Foto 85 Ülejõe talu elumaja - pööning
- Foto 86 Ülejõe talu elumaja - vaade otsast
Foto 87 Kuusemetsa talu elumaja - üldvaade
Foto 88 Kuusemetsa talu elumaja - sisevaade
Foto 89 Kuusemetsa talu elumaja - rehetoa ahi
Foto 90 Kuusemetsa talu elumaja - katusekonstruktsioonid
- Foto 91 Pärna talu elumaja - üldvaade
Foto 92 Pärna talu elumaja - katusekonstruktsioonid
Foto 93 Pärna talu elumaja - sisselangenud pööningulagi
Foto 94 Kiinoja talu laut - üldvaade
Foto 95 Kiinoja talu laut - sisevaade
- Foto 96 Kiinoja talu laut - katusekonstruktsioonid
Foto 97 Käära talu - lauda vaade hoovist
Foto 98 Käära talu - lauda vaade tagant
Foto 99 Käära talu - aida vaade hoovist
Foto 100 Käära talu - aida vaade otsast
- Foto 101 Käära talu - Piilult toodud ait
Foto 102 Käära talu - sama aida katusekonstruktsioonid
Foto 103 Sandra talu elumaja - vaade
Foto 104 Sandra talu elumaja - vaade sisselangenud köögilae kohalt
Foto 105 Sandra talu elumaja - katusekonstruktsioonid
- Foto 106 Sild Sandra talu juurde viival teel
Foto 107 Oja talu - lauda vaade
Foto 108 Oja talu - lauda sisevaade
Foto 109 Oja talu - elumaja vaade
Foto 110 Oja talu - elumaja tagasein

- Foto 111 Oja talu - lagunened ait
Foto 112 Raiesmiku talu - elumaja vaade hoovi poolt
Foto 113 Raiesmiku talu - elumaja katusekonstruktsioonid
Foto 114 Raiesmiku talu - elumaja kuuriosa sisevaade
Foto 115 Raiesmiku talu - küüni vaade hoovi poolt
- Foto 116 Raiesmiku talu - küüni sisevaade
Foto 117 Raiesmiku talu - küüni kandekonstruktsioonid
Foto 118 Raiesmiku talu - küüni tagasein
Foto 119 Raiesmiku talu - aida vaade hoovi poolt
Foto 120 Raiesmiku talu - aida otsasein
- Foto 121 Raiesmiku talu - vaade aida tagant
Foto 122 Allika talukoha saun
Foto 123 Pärnaaugu talu - vaade jõe poolt
Foto 124 Pärnaaugu talu - vaade hoovi poolt
Foto 125 Pärnaaugu talu - jõe poolne soklinurk
- Foto 126 Pärnaaugu talu - kelder
Foto 127 Poriste talu - elumaja vaade
Foto 128 Poriste talu - elumaja jõepoolne sein
Foto 129 Poriste talu - elumaja vastaskülje väljaehitus
Foto 130 Poriste talu - saun
- Foto 131 Poriste talu - sauna keldrisein
Foto 132 Poriste talu - detail sauna keldris
Foto 133 Poriste talu - laut-küüni vaade hoovilt
Foto 134 Rabassaare talu elumaja
Foto 135 Ait Leetva-Kaansoo tee ääres - vaade hoovivärvast
- Foto 136 Ait Leetva-Kaansoo tee ääres - vaade tagaküljele
Foto 137 Ait Leetva-Kaansoo tee ääres - esikülje räästas
Foto 138 Ait Leetva-Kaansoo tee ääres - katusekonstr.-d
Foto 139 Ait Leetva-Kaansoo tee ääres - siseseina ülaosa
Foto 140 Hüpassaare talu elumaja

- Foto 141 Lubjassaare talu elumaja
Foto 142 Lubjassaare talu elumaja - katuse vahetuse ajal
Foto 143 Lubjassaare talu laut
Foto 144 Lubjassaare talu ait